

Михајло МАРКОВИЌ, Соња НОВОТНИ, Воислав ТРИФУНОВСКИ
Филолошки факултет, Универзитет во Тетово
mihajlomarkovikj@gmail.com

КОМПАРАТИВНИ ФОНЕТСКИ ОСОБЕНОСТИ НА ЕРОВИТЕ И НА НОСОВКИТЕ ВО РАДОМИРОВИОТ ПСАЛТИР И СЛОЕШТИЧКИОТ ПАТЕРИК

Апстракт: Рефератот ќе опфати анализа на правописно-фонолошките особености што се застапени во два црковнословенски ракописи со македонска црковнословенска редакција, односно ќе се изврши споредба на еровите и на носовките во Радомировиот псалтир и во Слоештичкиот патерик. Имено, во трудот ќе опфатиме табеларен приказ, со што прегледно ќе може да се согледаат разликите и сличностите што ги имаат предметните ракописи на правописно-фонолошко рамниште.

Клучни зборови: македонски ракописи, ерови, носовки, споредба.

Радомировиот псалтир е ракопис од македонско потекло, кој се чува во библиотеката на Зографскиот манастир на Света Гора под сигн. 1д 13 (стара сигн. Н 47), поради што е познат и под името Зографски псалтир. Само еден лист, кој спаѓа во збирката на Порфириј Успенски, се чува во Публичната библиотека во Санкт-Петербург под сигн. Qn 1 11. Ракописот содржи 172 пергаментни листа (нема оригинална пагинација). (Макаријоска 1997) Ракописот е датиран дека потекнува од втората половина на 13 век. Во библиотеката на БАН во Софија со бр. 77 е обележан еден македонски патерик од почетокот на 14 век. Станува збор за Слоештичкиот патерик, кој извесно време се чувал во Археолошкиот музеј во Софија, од каде што бил пренесен во БАН. Ракописот содржи 286 пергаментни листа, пишувани на мали листови со димензии 20x14 см. Ракописот нема оригинална пагинација, туку има две нови пагинации (Макаријоска Л. 1997. *Радомиров ѝсалтир*, Скопје. (Новотни 2013). Во продолжение следува споредбена правописно-фонолошка анализа во паралелен табеларен приказ на ексцерпирани лексеми од двата предметни ракописи.

РАДОМИРОВ ПСАЛТИР	СЛОЕШТИЧКИ ПАТЕРИК
Ерови	Ерови
*Едноеров ракопис - Се употребува само малиот ер (ѿ), иако присуството на големиот ер (Ѣ) не е сосема елиминирано.	*Едноеров ракопис - Се употребува еден ер (ѿ) за двата ера.
- Ерот во слаба позиција се губи во коренот на зборот. Сп.: (злѡ, стѣрашна, конци, мирноу, краснѡ)	- Ерот не се задржал во следните коренски групи: вѣд-, вѣн-, вѣс-, вѣт-, дѣв-, зѣв-, зѣл-, кѣн-, кѣт-, мѣн-, пѣт-, тѣм-. Сп.: (все, всакомъ, втора, внѣ, два, зѣвати, злаа, кнезь, многоо, тмоу)
- Ерот редовно не се бележи во суфиксот -ѣникъ Сп.: (помощникъ, праведникъ, защитникъ) * Освен кога се работи за негово бележење на крајот на редот. Сп.: (помощьжника, ратьжника)	- Губење на ерот во суфиксална позиција е честа појава во овој ракопис. Сп.: (коупно, соуѣтна, жителници, прилежно) * Во суфиксите -ѣск, -ѣство тој е присутен. Сп.: (множество, недостѡнньствоу, жительство, морьскааго)
- Во префиксот -вѣ се пишува ерот. Сп.: (вѣпиши, вѣдворит, вѣстанн, вѣнидж) * Кога префиксот -вѣ се наоѓа пред согласките: н, л, с се забележува елиминација на ерот. Сп.: (внидж, внидетѣ, вселн, вложн) - Нередовна употреба на ерот се среќава во префиксот сѣ-. Сп.: (скрьнух скажи скрънваетѣ скръншж сѣажает сѣтрпнтѣ) * Во овој префикс ерот редовно се чува во формите на глаголите. Сп.: (съхранити съхранн събрати събрашж сѣ)	- Во префиксите -вѣ, -подѣ, и во префиксот сѣ– го среќаваме слабиот ер. Сп.: (вѣндемъ, вѣнегда, въпроси, подѣклонити) * Бележењето на слабиот ер во префиксот –сѣ е различно. Сп.: (съкроушеніе, сѣтворн, сѣнде, сѣхранн, наспроти: сказати, свежатѣ, спити, сборноюу) * Само во неколку случаи имаме испуштен ер во префиксот –вѣ. Сп.: (внде, въпрсити, впапоу)

- Неетимолошко пишување на ерот по префиксите БЕЗ-, ВЪЗ-, НЪ-, РАЗ-. Сп.: (нъбра, безгрѣше, разгнѣваш, възврѣже) - Ерот редовно се бележи во префиксите –ВЪЗ Ж ВЪС-, ОБЪ-; во суфиксите: –ЪСТВО, –ЪСТВНЕ, –ЪСКЪ. Сп.: (възвратнѣ сѣ, воспотѣ, богатъство, египетъскѣ)	- Неетимолошки ерот се среќава во на крајот на префиксите што завршуваат на З (БЕЗ-, ВЪЗ-, НЪ-, РАЗ-). Сп.: (възвратнѣ, безбоумнѣ, нъгнетѣ, раздржѣ) - Во префиксот –ОБ среќаваме два примера. Сп.: (обыденнѣ и обыоуѣватѣ)
- Ерот обично не се пишува во група од две исти согласки (геминати). Сп.: (безаконнѣ, пространноѣ, истиннѣ) * Се бележи и употреба на ерот во некои примери. Сп.: (непрназньнымъ, съблзньнымъ, ѡгньнымъ)	- Во извесни примери, меѓу две н (нн) еровиот знак најчесто не се пишува. Сп.: (истинно, пленному, посрамленны, страннаго) * Во некои примери меѓу нн се пишува паерок. Сп.: (кроушенны непокаанна)
- Поизразени колебања во бележењето на ерот се забележуваат кај предлозите. Ерот обично се чува во предлози пред збор што започнува на вокал (Сп.: въ ѣдѣ, съ нскрнѣ, къ адоу), или на ист консонант како и зборот што следува. Сп.: (въ веселнѣ, съ снлож, къ комоу) * Може да се проследи и: в домѣ, в домоу, с варомѣ итн. - Ерот најчесто се губи во предлози пред збор што започнува на сонант (н, р). Сп.: (в ровѣ, в ржкѣ, в ноцнѣ, с мнромѣ, с масломѣ)	- Предлозите се среќаваат подеднакво и со ер и без него, односно се употребуваат без некое правило (Сп.: въ много, въ многы, съ птица, къ вероу), а од друга страна пак има голем број на примери во кои ерот е изоставен. Сп.: в насѣ, в мнр, с нымѣ, в манастира, с братомѣ, к немоу, к ннмѣ, к томоу. Пред вокалите исто така нема никакво правило во употребата на еровите. Сп.: (к аѣва, но и къ аѣва)

Вокализација на еровите	Вокализација на еровите
- Вокализацијата на еровите е честа појава во Радомировиот псалтир потврдена во коренот и во суфиксите, но не и во префиксите и предлозите.	- Во Слоештичкиот патерик вокализацијата на еровите во јака позиција се забележува во одредени коренски морфеми, наставки и суфикси. Покрај основната замена на Ъ со О и Ь со Ё во овој ракопис се забележува и замена на еровите со други вокали.
- Вокализација на јер во суфиксите: -ЕД < -ЪДЪ. Сп.: (праведнаго, праведника) -ЕЦЪ < -ЪЦЪ. Сп.: (прѣвѣнецъ, конецъ, старецъ * само: цвѣтъцъ) -ЕНЬ < -ЪНЬ. Сп.: (страшенъ, подобень, праведень, красень) -ЕЛЬ < -ЪЛЬ. Сп.: (бозель)	- Вокализација на јер во суфиксите: -ЕЦЪ < -ЪЦЪ. Сп.: (плетецъ, корабецъ, старецъ, конецъ, со исклучок на примерот ѿброусъцъ, кој пак се среќава и со невокализиран ер) -ЕНЬ < -ЪНЬ. Сп.: (немощень, стръпетень, праведень, жедењ, гладень)
- Вокализацијата на јер е потврдена и во коренот -ВЪС-. Сп.: (весь, вездень) - Стара појава е изјаснувањето на Ъ > Ё во коренот -ШЕД-. Сп.: (ѿбншедшнх, пришелци, пришествие, пришествија) - Вокализација на ерот во слаба позиција. Сп.: (дверн, дверы, неустѣивн, местн)	- вокализација на ерот во коренот -ШЪД-. Сп.: (пришеды, мнмошедшоу, пришель, вшедь, но: шъдши, пришедь, шъдшомоу) - Во коренот vqsq- често наместо јер се јавува е. Сп.: (весь) - Наместо ер редовно се пишува е во коренот -ТЪМ-. Сп.: (темнцоу, темны, темнице) - Во коренот на зборот е спроведена вокализација во следниве примери: веры, двернни, день, полезна итн.
- Вокализација на јор во суфиксите: -ОВ < -ЪВ. Сп.: (любовь, смоковницъ, црковъ)	-V Вокализација на јор во суфиксот: -ОКЪ < -ЪКЪ. Сп.: (крѣпокъ, кротокъ, свѣтокъ, приѣнтокъ)

-ОКЪ < -ЪКЪ. Сп.: (недостатокъ кроток ѿстаноукъ)	
-Вокализација на ъ > о следиме и во коренот на лексемите золь, дождъ, токмо, плот, но почести се формите на невокализиран ер. Сп.: (плѣтъ, плѣтъ, золь, дѣждъ, тѣкмо)	- Во патерикот вокализирано се пишуваат уште и золь како и заменката тон.
- Од дублетните прилошки определби кѣгда / когда, тѣгда / тогда, како и во повеќето македонски ракописи преовладуваат формите со -о-.	- Развојот на ъ во о се јавува во дублетните прилошки определби: когда, тогда, како и изведените прилози. Се забележуваат и примери каде што се чува ъ. Сп.: (тѣгда) - Замена на ъ се среќава во два примери: нѣкогда, нѣкогда
/	- Замена на еровите со други вокали - ъ > е. Сп.: (скрежетати, тежекъ) - ъ > ж кое дало оу. Сп.: (възоупи възопнише моуглоо събоу) - ъ > а. Сп.: (блоудипронирство)
Носовки	Носовки
Во Радомировиот псалтир се застапени два знака за носовките: Ѣ и Ѧ . Јотувани примери не се среќаваат. Во многу примери се забележува мешање на носовките, но среќаваме и нивна деназализација во помалку примери во споредба со Слоештичкиот патерик.	Во Слоештичкиот патерик воопшто не се употребуваат јусовите (Ѧ , Ѣ , ѦѦ , ѢѢ). Заменувањето на Ѣ со оу и на Ѧ со е, кој е потврден со голем број примери, е карактеристичен за северномакедонските говори, но од крајот на XIII и почетокот на XIV век оваа појава се проширува и во другите јазични подрачја на Македонија.

Деназализација на Ж	Деназализација на Ж
- Ж > оу (ю) се среќава само во: тоууные, юже - Во акузатив едн. ж. род: веселацион, слышаноу	- Во коренот на зборот. Сп.: (ноуждоу, ноужды, моужь, моужоу, роукама ∷ роукоу, поуць, соудоу, соудь, соудыти, прнстоупити, прнстоупаѣти, коупина)
/	- Во почетокот на зборот секогаш наместо Ж се употребува оу: оугль, оуглне, оуже, оузь, оузы, оутробы, оутробна, оутроба
/	- Во флексија (деклицианија и конјугација): - Акузатив еднина м. и ж. род. Сп.: (соуцтоу, роукоу, страноу, правдоу, землоу, водоу, сестроу, женоу) - Инструментал еднина ж. род. Сп.: (своею, волею, с нею, крвьню) - Прво лице еднина презент. Сп.: (боудоу, приндоу, виждоу, створоу) - Трето лице еднина презент. Сп.: (оумирають, двнгноуть, боудоуть, оувеноуть, жнвоуть) - Трето лице множина имперфект. Сп.: (творѣхоу, бѣхоу, ликовалхоу, събырахоу) - Во партиципни форми. Сп.: (прнблнжающе се, нспнсающе, съгбюще се, текоущн, нмоуцоу)
Етимолошкото Ж се заменува во еден пример со Ъ. Сп.: (съѣдомь)	-Етимолошкото Ж се заменува во неколку примери со Ъ. Сп.: (лъкавь, ньжда, съднѧ, съпостѧтннка)
/	- Покрај замената на Ж со Ъ во ракописот се среќава и обратна замена, односно Ж кое дало оу,

	доаѓа на местото од Ъ. Сп.: (моугла, възроупише, възроупи) * но и: ВЪЗЪПНЛЪ
- Ж > а (на) - Во коренот на зборот. Сп.: (авравнаа, немснѣн) - Во 3 л. мн. аорист. Сп.: (ѡбнѣа ма, ѡбрѣта ма) - Во 1 л. едн. презент. Сп.: (възвѣща, занама, въстана) - Во акузатив едн. ж. род -а, на- основа. Сп.: (слава, ржка, десница) - Номинатив множина. Сп.: (ладвѣна) - Акузатив мн. ж. род. Сп.: (моѣа)	- Замена на етимолошкото Ж со а. Сп.: (патъ, маже, рака, ракоу)
/	- замена на етимолошкото Ж со о. Сп.: (на рока)
Деназализација на Ѧ	Деназализација на Ѧ
- Ѧ се развило во е во: ВЪЗНЕСЕ сѦ, и во кратките заменски форми. Сп.: (se padetq, ouboit se, privedetq me, gotovi se)	- Во коренот на зборот. Сп.: (кнезѦ, кнезоу, кнеземъ, кнезе, гледѦти, гледѦше, паметь, памѣти, памѣтењъ, приѣтъ, приѣти, неприѣтнаа, приѣтна, приѣти) - Во флексија: - Генитив ед. ж. род. Сп.: (пшеннице, поуѣстниѣ, земле, колѣснице) - Номинатив и акузатив мн. ж. и м. Род. Сп.: (родѣтеле, жѣтеле, ѣже каданѣнѣ) - Трето лице мн. презент. Сп.: (ѡправѣѣтъ се, разѣѣѣтъ се, напѣѣѣтъ се, поѣѣѣтъ, прослаѣѣтъ, дароуѣтъ) - Трето лице мн. аорист. Сп.: (съмоуѣтѣше, варѣше, сѣѣѣѣѣше, поклѣѣѣше, оуѣклѣѣше, приѣѣѣѣѣше)

	- Кратките заменски форми ма та са, се јавуваат како ме те се. - Изедначувањето на изговорот а со е и на ь со е придонело и за употреба на ь за а. Сп.: (страшнѣ соуѣ, потомѣ въспрьмоу въ бывши же ноци)
- а > ѣ - 3 л. мн. аорист. Сп.: (ѡбѣсѣ ма) - Акузатив еднина. Сп.: (волѣ) - 1 л. едн. презент. Сп.: (исплѣнѣ, ивлѣ) - Номинатив мн. ж. род. Сп.: (искрѣнѣж)	- а > ѣ - Во неколку примери се среќавајат на местото од етимолошкото з во основата. Сп.: (ѡбрѣцете)
Мешање на носовките а > ѣ и а < ѣ	Мешање на носовките а > ѣ и а < ѣ
Замена на носовките во Радомировиот пслатир е одразена зад шушкавите согласки каде што следиме а > ѣ: - ша > шѣ. Сп.: (разоумѣшѣ, бѣжашѣ, дашѣ, съкроушѣт са) - ца > цѣ. Сп.: (на божѣж, ниѣж, поѣжди) - жа > ѣж. Сп.: (ѣждаетѣ, ѡдрѣжѣща ма)	/
- Замената на а > ѣ ја следиме и зад ц во номинатив мн. Сп.: (хланнѣннѣж) - Во акузатив мн. кај именките. Сп.: (мышѣж, старѣж, колеснѣж) * Во иницијална или поствокална позиција се употребува секогаш	/

5. Сп.: (жже, прижете, божиим сѧ, мож)	
- Во група од две исти носовки не доаѓа до нивна графичка дисимилација и најчесто се чува етимолошкото бележење на овие секвенци. После н, р, л секогаш стои ѣ и следиме замена на Ж > ѧ, независно од тоа дали имаат или немаат зад себе епентетско л. - нѣж · нѧ. Сп.: (поустынѧ, приколнѧ, съхранѧ, исплынѧ) - рѣж > рѧ. Сп.: (бораѣим сѧ, на прѧ, пожрат, нѣ зрѧ) - лѣж > лѧ. Сп.: (възвеселѧ сѧ, въсхвалѧ, вселѧ сѧ)	- ежѣе наместо ѧжѧ добиено од жжѣж. Сп.: (ѣтробы, встегнетъ, лежець, лежецоуоу, лежеца, прѣлежеци)
При изгубеното епентетско л мекоста се пренесува на претходниот устен консонант и така се добиле меки гласови п, б, в, м, зад кои се вршела замената Ж > ѧ. Во Радомировиот псалтир замената на Ж > ѧ ја воочуваме во позиции со епентетско л и без него. - блѣж > блѧ, односно блѧ. Сп.: (скръблѧ, скръбѧ, потрѣблѧ, потрѣблѧ) - влѣж > влѧ, односно влѧ. (нзбавлѧ, прославѧ, прославлѧ) - млѣж > млѧ, односно млѧ. Сп.: (сломлѧ, сломаѧ)	/

Заклучок. Во заклучокот ќе констатираме дека и двата македонски патерици што се избрани за работа во нашиот реферат се едноерови ракописи (со ислучоци на ретка напоредна употреба на големиот ер во Радомировиот псалтир). Радомировиот псалтир е двојусов (следиме употреба на двата назали/носовки/јусови), а за разлика од него, Слоештичкиот патерик е безјусов ракопис. Како што и очекувавме, еровите во двата предметни ракописи ги следиме на неетимолошка позиција, како и нивно губење во определени префикси и суфикси, како и во коренот на зборот. Во однос на нивната вокализација, можеме да заклучиме дека еровите во двата ракописи се вокализираат во различни суфикси и префикси, како и во коренот на зборот, што јасно ја отсликува нивната македонска провениенција. Носовките во двата предметни ракописи се различно застапени. Радомировиот псалтир бележи поистакнато мешање на назалните вокали, за разлика од Слоештичкиот патерик, во којшто се согледува истакнато позастапена денализација на јусовите. Ваквиот развој несомнено укажува на македонските говори во кои и денеска има таква замена (централните и источните говори), односно претставува цврст аргумент и показател на македонската провениенција на предметните ракописи.

Користена литература / Библиографија

- Конески, Б. 1986. Историја на македонскиот јазик, Скопје: Култура.
- Марковиќ М., Новотни С. 2013. „За вокализацијата на еровите во Слеченскиот патерик“, *Кирилотеодиевска*, 7, Скопје.
- Марковиќ М., Новотни С. 2014. „Редукцијата на еровите во Слеченскиот патерик наспрема развојот на еровите во ракописите со руска редакција“, *Руско-македонски јазични, литературни и културни врски* 5, Скопје.
- Макаријоска Л. 1997. *Радомиров псалтир*, Скопје.
- Макаријоска, Л. 2016. „Правописните системи и македонската јазична редакција во писменото културно наследство“, *Предавања на XLVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје 2016, 13–39.
- Макаријоска, Л. 2020. „Јазичните особености на црковнословенските текстови од македонска редакција“, *Македонскиот јазик – континуитет во простор и време: колективна монографија*, одг. ур. акад. К. Кулавова, МАНУ, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Совет за македонски јазик, Скопје, 71–99.
- Новотни С. 2013. *Слоештички патерик*. Скопје.

- Новотни С., Марковиќ М. 2013. „Вокализација на еровите во ракописи од XIII и од XIV век“, *Филологија*, 1, Тетово.
- Новотни С., Марковиќ М. 2018. „Носовките и нивниот одраз во северните македонски ракописи (со акцент на Верковиќевиот апостол)“, *Славистички сџурни* 18, Скопје.
- Новотни С., Марковиќ М. 2019. „Деназализацијата на носовката 5 во Верковиќевиот апостол“, *Мисирков – иредизвик за нови ироучувања во наукаџа*, Скопје.
- Новотни С., Цубалевска М., Марковиќ М. 2024. „Назалните вокали и нивната рефлексџа во македонскиот патерик“, *Зборник на иџрудови од VIII меѓународна научна конференџија „КРСТЕ МИСИРКОВ И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – ИЗВОР НА НАУЧНИ ИСТРАЖУВАЊА I“*., Скопје.

Mihajlo Markovikj, Sonja Novotni, Voislav Trifunovski
Faculty of Philology, University of Tetovo

COMPARATIVE PHONETIC CHARACTERISTICS OF RADOMIR'S PSALTIR AND SLOESTICH PATERIKON

Summary: The focus of the analysis of this paper is on the orthographic-phonological peculiarities that are represented in two Church Slavonic manuscripts with a Macedonian Church Slavonic redaction. More precisely, on a comparison of the eras and the nasals in Radomir's psalter and the Sloestich paterikon is carried out. Finally, the paper includes a tabular presentation containing a detailed analysis of the differences and similarities that the subject manuscripts have on the orthographic and phonological level.

Key words: Macedonian manuscripts, eras, nasals, comparison.